Zbiory Muzeum Dzieci Polskich – ofiar totalitaryzmu w Łodzi

Jednym z podstawowych zadań muzeów jest gromadzenie, ewidencjonowanie, konserwacja oraz przechowywanie zbiorów muzealnych. Muzeum Dzieci Polskich – ofiar totalitaryzmu w Łodzi (dalej MDP) pozyskuje do swoich zbiorów od początku swojej działalności materiały archiwalne, ikonograficzne oraz obiekty historyczne związane z losami polskich dzieci w okresie II wojny światowej oraz po jej zakończeniu. Zbiory obejmują zarówno materiały wytworzone w latach 1939–1945, jak również zdjęcia i korespondencję z okresu późniejszego.

Całość zbiorów Muzeum obejmujących ponad 800 pozycji inwentarzowych (stan na 6 lutego 2026 r.) można podzielić na dwie zasadnicze kategorie – dokumentację archiwalną, zbiory ikonograficzne oraz muzealia związane z losami byłych więźniów niemieckiego obozu dla dzieci i młodzieży polskiej przy ul. Przemysłowej w Łodzi (Polen-Jugendverwahrlager der Sicherheitspolizei in Litzmannstadt) oraz zbiory dotyczące innych dziecięcych ofiar represji niemieckich. Muzeum planuje w najbliższych latach poszerzyć kolekcję dotyczącą dziecięcych ofiar represji sowieckich.

Obiekty związane z byłymi więźniami obozu przy ul. Przemysłowej

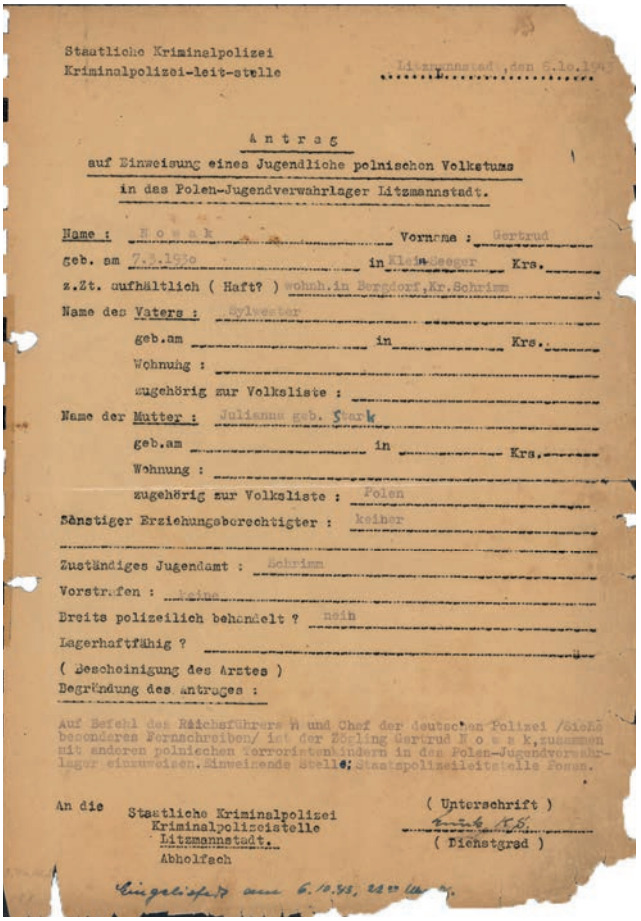
W 2025 r. minęło 80 lat od zakończenia funkcjonowania obozu dla dzieci i młodzieży polskiej przy ul. Przemysłowej w Łodzi. Do dnia dzisiejszego zachowała się nieliczna grupa dokumentów wytworzonych na terenie obozu, zarówno przez więźniów, jak również przez załogę lagru. Nie przetrwały natomiast elementy wyposażenia więźniów, takie jak drelichy, drewniane trepy, miski, kubki czy koce. Materialne świadectwa tragedii polskich dzieci więzionych przy ul. Przemysłowej, które przetrwały do dzisiaj, wśród nich dokumenty, fotografie oraz korespondencja obozowa, są mocno rozproszone. Znajdują się one w kilku instytucjach badawczych i muzeach na terenie całego kraju, jak również w zbiorach

Fot. 1 Maszyna do zszywania skóry (MDP-OT M-0017)

prywatnych rodzin byłych więźniów, dla których świadectwa pobytu najbliższych w miejscu izolacji polskich dzieci w okresie II wojny światowej pozostają niezwykle cenną pamiątką rodzinną.

W związku z brakiem znaczącej liczby obiektów historycznych pochodzących z terenu obozu przy ul. Przemysłowej, tym cenniejsza staje się np. maszyna niemieckiej firmy Singer do zszywania skóry, obiekt przekazany do zbiorów Muzeum w 2023 r. Przekazu dokonała rodzina, która mieszkała w pobliżu terenu byłego obozu. Maszyna była używana przez małoletnich więźniów w jednym z warsztatów obozowych.

Staatliche Kriminalpolizei
Kriminalpolizei-leit-stelle

Antrag
auf Einweisung eines Jugendliche polnischen Volkstums
in das Polen-Jugendverwahrlager Litzmannstadt.

Name : N o w a k Vorname : Gertrud
geb. am 7.3.1930 in Kl. Sieger Krs.
z.Zt. aufhältlich (Haft?) wohnh.in Bergdorf,Kr.Schrimm
Name des Vaters : Sylvester
geb.am in Krs.
Wohnung :
zugehörig zur Volksliste :
Name der Mutter : Julianne geb. Stark
geb.am in Krs.
Wohnung :
zugehörig zur Volksliste : Polen
Sonstiger Erziehungsberechtigter : keiner
Zuständiges Jugendamt : Schrimm
Vorstrafen : keine
Bereits polizeilich behandelt ? nein
Lagerhaftfähig ?
(Bescheinigung des Arztes)
Begründung des Antrages :

Auf Befehl des Reichsführers SS und Chef der deutschen Polizei /Sicherheitspolizei/ ist der Zögling Gertrud N o w a k zusammen mit anderen polnischen Terroristenkindern in das Polen-Jugendverwahrlager einzuweisen. Einweisende Stelle: Staatspolizeileitstelle Posen.

An die Staatliche Kriminalpolizei
Kriminalpolizeistelle
Litzmannstadt.
Abholfach

(Unterschrift)
(Dienstgrad)

Eingeliefert am 6.10.43, 22 Uhr

Fot.2 Wniosek o skierowanie Gertrudy Nowak do obozu przy ul. Przemysłowej w Łodzi, 6 października 1943 r. (MDP-OT A-0032)

Jedną z najcenniejszych kolekcji archiwalnej Muzeum związanej z losami dziećmi osadzonych w Polen-Jugendverwahrlager jest oryginalna dokumentacja obozowa Gertrudy Nowak (po mężu Skrzypczak), urodzonej 7 marca 1930 r. w Śmiglu. Wartość historyczną tej dokumentacji podkreśla fakt, że jest to prawdopodobnie jedyny zachowany do dziś pełen zbiór dokumentów, związanych z osadzeniem oraz pobytem małoletniego więźnia w obozie przy ul. Przemysłowej. Obejmuje on okres od 6 października 1943 r. do 10 stycznia 1945 r. (prośba babci Heleny Stark o widzenie w wnukami – Gertrudą oraz jej dwoma braćmi Edwardem i Jerzym). Tak cenna kolekcja dokumentów zachowała się do dziś dzięki temu, iż dziewczynka zabrała swoją dokumentację po zakończeniu funkcjonowania obozu przy ul. Przemysłowej w styczniu 1945 r. Dzięki Gertrudzie przetrwał również zbiór około dwustu zdjęć, wykonywanych dzieciom podczas rejestracji w obozie. Fotografie zostały przekazane w późniejszym okresie Józefowi Witkowskiemu, przygotowującemu publikację na temat historii funkcjonowania obozu.

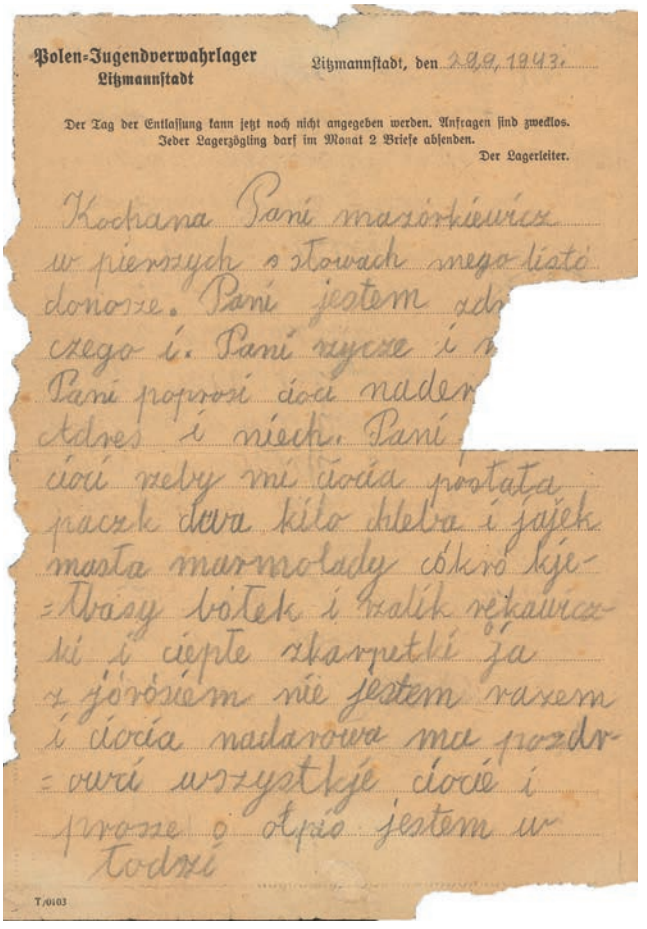
Do dokumentacji Nowak przechowywanej w Muzeum należą: karta osobowa, karta daktyloskopijna, meldunki, informacje medyczne i raporty dotyczące stanu zdrowia. Raporty i meldunki podpisane są przez członków kierownictwa obozu – Sydonię Bayer oraz Karla Endersa. Zachowała się również korespondencja prowadzona pomiędzy kierownictwem obozu a dziadkami dziewczynki, którzy ubiegali się o zwolnienie z obozu Gertrudy oraz jej dwóch braci, Jerzego i Edwarda

Nowaków. W teczce osobowej Gertrudy znajdują się również dokumenty powiązane z członkami jej najbliższej rodziny, którzy trafili do obozu Auschwitz – odpisy aktów zgonu matki Julianny oraz starszej siostry Anieli.

Dodatkowo w materiałach przekazanych przez rodzinę razem z dokumentacją obozową znajduje się orzeczenie Komisji Kwalifikacyjnej przy Wojewódzkiej Radzie Narodowej w Poznaniu dotyczące możliwości otrzymania odszkodowania za straty wojenne.

Muzeum weszło w posiadanie tej niezwykle cennej kolekcji dzięki nawiązaniu kontaktu z rodziną Gertrudy, która zgodziła się przekazać materiały do zbiorów MDP. Doszło do tego dzięki pracy badawczej, związanej z pozyskiwaniem adresów zamieszkania byłych więźniów obozu przy ul. Przemysłowej. Gertruda Skrzypczak zmarła w Śmiglu w 2003 r.

W zbiorach MDP znajduje się również łącznie dziesięć listów z lat 1943-1944, których autorami są małoletni więźniowie obozu przy ul. Przemysłowej. Najstarszy z listów autorstwa Bohdana Kończaka pochodzi z 29 września 1943 r., najpóźniejszy natomiast autorstwa Jana Spychały powstał 16 października 1944 r., jeden list jest niedatowany. Podobnie jak w przypadkach innych zachowanych do dzisiaj listach z obozu w Łodzi, również te znajdujące się w zbiorach Muzeum, poddane zostały cenzurze przez pracowników załogi. Pojawiają się w nich prośby o wysyłkę żywności i ciepłej odzieży oraz nalegania o przybycie rodziców lub krewnych na „widzenie" w obozie.

Polen-Jugendverwahrlager
Litzmannstadt

Litzmannstadt, den 29.9.1943.

Der Tag der Entlassung kann jetzt noch nicht angegeben werden. Anfragen sind zwecklos.
Jeder Lagerzögling darf im Monat 2 Briefe absenden.
Der Lagerleiter.

Kochana Pani maszerkiewicz
w pierwszych słowach mego listu
donoszę. Pani jestem zdr
czego ś. Pani życzę i r
Pani poprosi ciocię nader
adres i niech. Pani
ciocia niech mi ciocia przysłała
paczkę dwa kilo chleba i jajek
masła marmolady cokro kie-
=basy bułek i rolik rękawicz-
ki i ciepłe skarpetki ja
z jórkiem nie jestem razem
i ciocia nadarowa ma pozdr
=ovra wszystkie ciocie i
proszę o tym jestem w
Łodzi

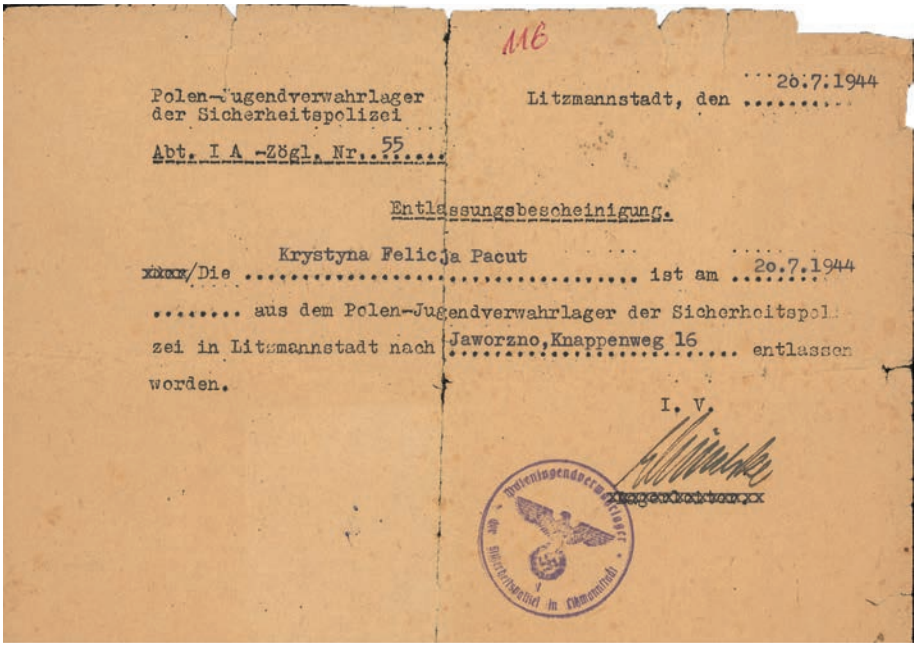
T/0103

Fot.3 List Bohdana Kończaka z obozu przy ul. Przemysłowej w Łodzi, 29 września 1943 r. (MDP-OT A-0029)

Kolekcję dokumentacji z obozu przy ul. Przemysłowej uzupełnia dokument zwolnienia Krystyny Pacut z 20 lipca 1944 r., podpisany przez Brunona Schüneckego, odpowiedzialnego za sprawy administracyjno-finansowe obozu.

Osobną grupę archiwaliów związanych z losami byłych więźniów obozu w Łodzi stanowi korespondencja powojenna, do której zaliczają się pisma do polskich i niemieckich instytucji dotyczące pomocy finansowej dla byłych więźniów. Wiele rodzin nawiązało w latach 70. i 80.

kontakt ze stowarzyszeniem Dzieło Maksymiliana Kolbe (Maximilian-Kolbe-Werk) z Freiburga, które starało się wspomagać finansowo ofiary obozu przy ul. Przemysłowej. Dowody tego wsparcia znajdują się w zbiorach Muzeum, przekazane w ramach spuścizny po byłych więźniach Polen-Jugendverwahrlager.

116

Polen-Jugendverwahrlager
der Sicherheitspolizei
Abt. I A -Zögl. Nr. 55

Litzmannstadt, den 20.7.1944

Entlassungsbescheinigung.

Krystyna Felicja Pacut
~~xxxx~~/Die ..... ist am 20.7.1944
..... aus dem Polen-Jugendverwahrlager der Sicherheitspol-
zei in Litzmannstadt nach Jaworzno, Knappenweg 16 ..... entlassen
worden.

I. V.

Fot. 4 Dokument zwolnienia Krystyny Pacut z obozu przy ul. Przemysłowej w Łodzi, 20 lipca 1944 r. (MDP-OT A-0023)

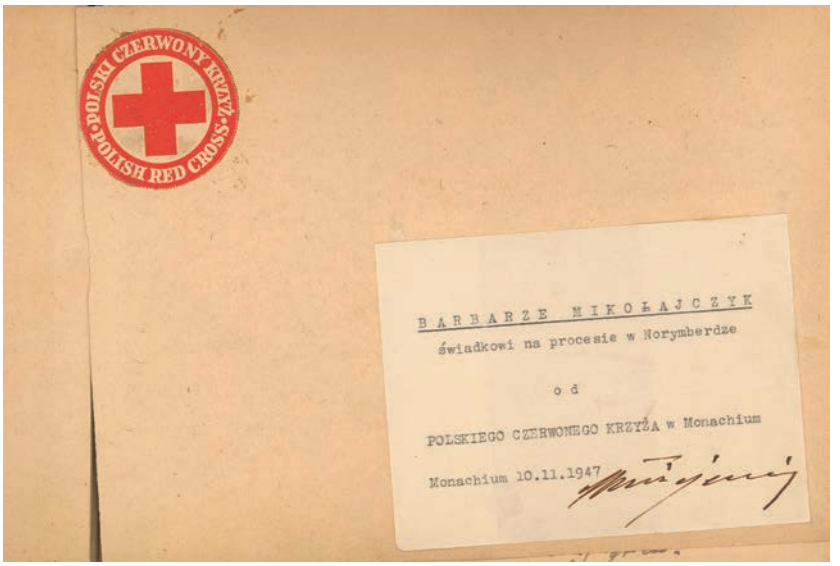
Obiekty związane z pozostałymi dziecięcymi ofiarami represji

Muzeum gromadzi w swoich zbiorach dokumentację osób, które jako dzieci były ofiarami represji niemieckich. Do tej grupy należą dzieci poddane procesowi przymusowego zniemczania, dzieci urodzone podczas pobytu rodziców na robotach przymusowych oraz dzieci wysłane do III Rzeszy na roboty przymusowe.

Odnośnie do zbiorów dotyczących ofiar germanizacji, należy wymienić tutaj dokumentację archiwalną Zdzisława Oberbeckiego, który dzięki staraniom Polskiego Czerwonego Krzyża został sprowadzony po II wojnie światowej z Niemiec do Polski jako Ryszard Lachmann. Podstawą do tego miał być fakt rozpoznania dzieci przez Jadwigę Lachmann, zamieszkałą w Łodzi. Po kilku latach pobytu pana Zdzisława w Polsce okazało się, że do kraju wrócił prawdziwy Ryszard Lachmann. W zbiorach Muzeum znajduje się dokumentacja z Niemieckiego Czerwonego Krzyża, który próbował pomóc panu Zdzisławowi w odnalezieniu swojej prawdziwej tożsamości. Historia

ta zainteresowała również dr. Romana Hrabara, badacza tematyki przymusowego zniemczania dzieci polskich, którego pisma do pana Zdzisława również powiększyły kolekcję Muzeum.

Innym ciekawym obiektem związanym z historią polskiego dziecka poddanego procesowi germanizacji jest album pamiątkowy podarowany Barbarze Mikołajczyk w 1947 r. przez przedstawicieli Polskiego Czerwonego Krzyża w Monachium (fot. 5). Barbara razem ze swoimi trzema siostrami – Krystyną, Stefanią i Janiną – została wysłana w okresie II wojny światowej na teren Austrii. Każda z dziewczynek wychowywała się tam w innej austriackiej rodzinie. Szczęśliwie udało im się wrócić po wojnie do kraju. Barbara zeznawała w 1947 r. w tzw. VIII Procesie Norymberskim, podczas którego sądzono członków Głównego Urzędu Rasy i Osadnictwa SS, odpowiedzialnych w strukturach III Rzeszy za politykę germanizacyjną. W albumie znajdują się podpisy najważniejszych urzędników alianckich, którzy uczestniczyli w procesie, m.in. Eileen Davidson, szefa Sekcji Poszukiwania Dzieci (Child Search Section) oraz Johna Troniaka, szefa działu wyszukiwania i dokumentacji Międzynarodowej Organizacji ds. Uchodźców (International Refugee Organisation). Swoje podpisy w albumie złożyli również dr Hrabar, ówczesny pełnomocnik Rządu Polskiego do spraw rewindykacji dzieci oraz Wiktor Pietruszka, delegat Ministra Pracy i Opieki Społecznej. Album zachował się do dnia dzisiejszego dzięki siostrze Barbary – Krystynie, która przekazała go do Muzeum w 2023 r.

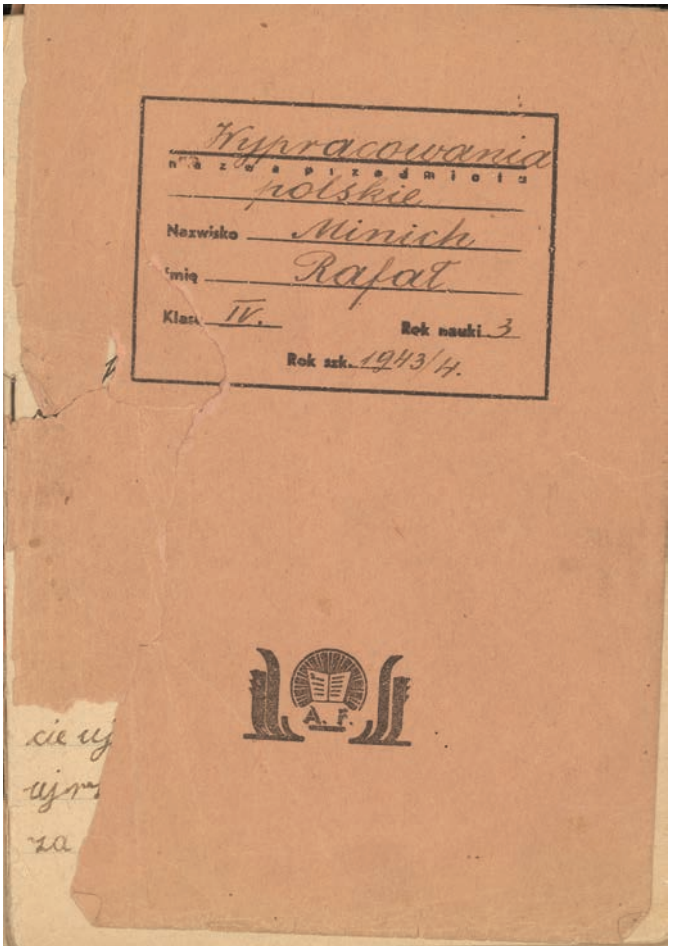
Fot.5 Strona tytułowa albumu podarowanego Barbarze Mikołajczyk od Polskiego Czerwonego Krzyża w Monachium, 1947 r. (MDP-OT A-0143)

W zbiorach MDP znajdują się obiekty powiązane z Zrzeszeniem Dzieci Polskich Germanizowanych przez Reżim Hitlerowski, działającym w Łodzi w latach 1989-2007. Do najciekawszych z nich należy drewniana tabliczka informacyjna z biura Zrzeszenia, oprócz niej chusta pamiątkowa, proporczyk oraz kolekcja zdjęć, wykonanych podczas odsłonięcia tablicy pamiątkowej przy ul. Piotrkowskiej 113 w Łodzi, upamiętniającej ofiary niemieckich badań rasowych na polskich dzieciach.

W kolekcji obiektów związanych z innymi dziecięcymi ofiarami represji niemieckich znajduje się zeszyt z wypracowaniami pisanymi w okresie II wojny światowej przez 8-letniego Rafała

Minicha. Rodzina chłopca mieszkała w Łodzi na osiedlu im. Montwiłła-Mireckiego, ojciec – Marian Minich – był pierwszym dyrektorem Muzeum Sztuki w Łodzi. W wyniku represji rodzina Minich trafiła w 1940 r. do obozu przesiedleńczego przy ul. Łąkowej 4 w Łodzi. Dzięki wstawiennictwu niemieckiego znajomego, udało się rodzinie dostać do Warszawy, gdzie M. Minich prowadził na Ursynowie zajęcia z tajnego nauczania. Uczył on również w tajemnicy swoje dzieci – Rafała i Agnieszkę. Wypracowania autorstwa R. Minicha pisane są dojrzałym językiem, w ramach nauki języka polskiego analizowane są wybrane utwory autorstwa Adama Mickiewicza, Bolesława Prusa i Henryka Sienkiewicza. Chłopiec przedstawia również w krótkich tekstach osobiste przeżycia wojenne, wspominając o kolumnach niemieckich żołnierzy oraz bombach spadających na Warszawę.

Muzeum nie ustaje w wysiłkach w dalszej rozbudowie kolekcji zbiorów, związanej z losami polskich dzieci w okresie II wojny światowej i po jej zakończeniu.

Fot. 6 Zeszyt z wypracowaniami Rafała Minicha (MDP-OT A-0140)

Michał Hankiewicz

Muzeum Dzieci Polskich – ofiar totalitaryzmu